تێڕامانێك له مێژووی هاوچەرخ

جان لویس گدیس
له فارسییەوە: ڕێبین هەردی

ئەو گروپە لە ئێمە کە بێ پەروا خۆمان بە مێژوونوس ئەزانین، ئەبێت لەپای ئەو گومانەی هەندێکجار سەبارەت بە واقعی دەرەکی ئەو لقەی کاری تیا ئەکەین، چاوپۆشیمان لێبکرێت. لۆژیکیەکان لە وتەنەوەی ئەو خاڵە سەرخۆشن کە دەربڕینی "مێژووی هاوچەرخ" خۆی لەخۆیدا جۆرێک ناکۆکی و دژایەتی تێدایە، چونکە چۆن شتێک ئەتوانێت لەهەمانکاتدا هەم "هاوچەرخ" بێتو هەم "مێژوو" بێت. مێژوونوسانی کلاسیکی بەچاوی گومانەوە تەماشای لێکۆڵینەوە لە رابردوی نزیک ئەکەن، چونکە بڕوایانوایە دەمارگیری و پێشگریمانەگەلێک هەن کە بێگومان کاریگەریان لەسەر ئەم لێکۆڵینەوانە ئەبێت، هەروەها لەبەرئەوەی بڕوایانوایە ئەمجۆرە لێکۆڵینەوانە نابنە خاوەن بەڵگەو سەنەدی ئەرشیفی پێویست. زانایانی زانستە کۆمەڵایەتیەکان، "مێژووی هاوچەرخ" بە پێچەوانەکردن یان وێنەیەکی شێواوو نەگونجاوی سەرمەشقە تیوریەکان ئەزانن کە خۆیان دروستیان کردووە. رۆژنامەنوسان ئەم بوار یان لقە، پڕ لەو مرۆڤانە ئەزانن کە توانای خۆگونجاندنیان لەگەڵ هەلومەرجو سنورداریەکانیدا نیە. تەنانەت لە زانکۆیەکی وەک ئۆکسفۆردیش کە بەبڕوای من بەشێوەیەکی نادروستو هەڵە دەستپێکردنی مێژووی "مۆدێرن" بە "سەردەمی دیو کیلیتان" داناوە، بەهیچ شێوەیەک روون نیە کە جێگەی مێژووی هاوچەرخ تیایدا لە کوێدایە.

کێشەکە لەوەدایە زۆرجار مێژوونوسانی هاوچەرخ بەبێ ئاگاداری لە ئەنجامەکانو

دەرئەنجامەکانی روداوو پێشهاتەکان، دەست بە شیکردنەوەیان ئەکەن. بە وتەی سێر مایکڵ هاوارد کە سەرەتاکانی ئەمساڵ لەکاتی رەخنەو تاوتوێکردنی یەکێک لە کتێبەکانی مندا، بەشێوەیەکی زۆر توندو بریندارکەر رایگەیاند "مێژوونوسانی هاوچەرخ وەک ئەو تەفسیرکارانەن کە هەوڵئەدەن مانای رستەیەکی درێژی ئەڵمانی تێبگەن، لەکاتێکدا تەنها لە کۆتای رستەکەدا تێبینی ئەوە ئەکەن مەبەستی کاری رستەکە چیەو ئەیەوێت چی بڵێت". دەرئەنجامو زیانەکانی ئاگادارنەبوون لەچۆنێتی روداڕو دەرکەوتنی شتەکانو دیاردەکان، بەتایبەتی لەو حاڵەتە دەگمەنانەدا دەرئەکەون کە بیروڕاو باوەڕەکانی کەسەکە، بە پراکتیک بچنە ناو دەزگاو ئەنجومەنە باڵا دەوڵەتیەکانەوە، خاڵێک کە من لەچەند ساڵ پێشدا و لەچەند حاڵەتێکدا تێبینیم کرد.

سەرەتاکانی ساڵی ١٩٩٠ لەئەنجامی روخانی دیواری بەرلین، بەڵام پێش ئەوەی ئەوە دەرکەوێت ئایا ئەڵمانیا سەرلەنوێ یەکئەگرێتەوە یان ناو ئەگەر بەڵێ بەچ مانایەک، وتارێکم لە نێویۆرک تایمزدا بڵاوکردەوەو بەلۆژیکێکی بەڵگەنەویستانەو قابیلی نکوڵی لێنەکردنی مێژوویی سەلماندم کە یەکێتی سۆڤیەت هیچکات بەشێوەیەکی ئاشتیخوازانە یەک دەوڵەتی ئەڵمانی کە بەشێک بێت لە رێکخراوی باکوری ئەتلانتیک (ناتۆ) بێت، قەبوڵناکات. لەبەرئەوە وەک ئاشتبونەوەو رێگەچارەی مومکین، پێشنیاری ئەندامێتی دوولایەنی ئەڵمانیای یەگرتوم لە پەیمانی ناتۆ و وارشۆدا کرد. لەو رۆژانەدا رەوتی بەسەرهاتو روداوەکان زۆر خێرا بوو، دیارە ئەم بڕوایەش زۆر خێرا خرایە لاوە، لەگەڵیشیدا خودی پەیمانی وارشۆش هەڵوەشایەوە. رەنگە وتارەکەی من پاڵێکی کۆتایی پێوەنابێت.

هەر لەم رۆژانەدا خاتو تاچەر سەمینارە بەناوبانگەکەی خۆی لەبارەی مەسەلەی "ئەڵمانیا"وە گرتبوو، لەگەڵیشیدا داوەتی هاوڕێیەکی منی بەناوی گۆردن کریکی مێژوونوسی بەرجەستەی ئەمەریکی بۆ بەشداری لە سەمینارەکە کردبوو. لەکاتی وتاربێژیەکەدا گۆردۆن بەرێزێکی زۆرەوە دەستی خۆی بۆ وتنی تێڕوانینی خۆی بەرزکردبۆوە، "خاتونی سەرەک وەزیران ئەڵبەتە پێشنیارێکیش لەلایەن لاوێکی ئەمەریکیەوە –گدیس–، پێشکەشکراوە کە تیایدا داوای ئەندامێتی دولایەنەی ئەڵمانیای لەهەردوو پەیمانی ناتۆ و وارشۆدا کردووە". پێیانگوتم خاتو تاچەر پاش بێدەنگیەکی درێژ و بیرکردنەوە، زۆر بە راشکاویو بەشێوەیەکی بڕواوە گوتبووی " ئەمە کۆمیدیترین تێڕوانینێکە کە تا هەنوکە گوێم لێبووبێت".

هەر ئەم شتانە بەسە تا لانیکەم مێژوونوسی هاوچەرخ بخاتە سەر ئەو بیرکردنەوەیەی، ئایا باشتر نیە سەرجەم بابەتەکە بەیەکجاری واز لێبێنێو دەستی لێبشواتو خەریکی شتە دەست لێنەدراو و دڵنیا بەخشو بەڕێزە "مۆدێرن"ی وەک لێدانی پارە لەسەدەکانی ناوەڕاستدا بێت. بە بیرکەوتنەوەی ئەو راستیەی یەکێک لە بەرجەستەترین ئەو مێژوونوسانەی تا ئێستا لێکۆڵینەوەیان لەبارەی مێژووی سەدەکانی ناوەڕاستەوە کردووە، بەتوندی دژی ئەمجۆرە بیرکردنەوەیە بوو، کەمێک ئارام ئەبمەوە. مارک بلوکی مێژوونوسو پسپۆری گەورەی فەرەنسی لە مێژووی سەدەکانی ناوەڕاستدا و یەکێک لە خەباتکارانی بەرەی بەرگریکردن، ماوەیەکی کەم پێش لەسێدارەدانی بەدەستی ئەڵمانیەکان لە جەنگی جیهانی دوهەمدا، خاڵێکی راگەیاند کە من لە ساتەوەختە نائومێدو بێهیوایەکانی کاری خۆمدا پەنای بۆ ئەبەم. مارک بلوخ گوتبووی "ئەو کەسانەی وائەزانن تازەترین بەسەرهاتو روداوەکان تەنها لەبەر تازەبوونو هاوچەرخبونیان، بۆ هیچ جۆرە لێکۆڵینەوەو توێژینەوەیەکی بەڕاستی بابەتی

نەگونجاون، تەنها ئەیانەوێت پاکیو پاکژی کلیۆ لە پیسی وتوێژی هەنوکە بپارێزن. ئەمە بە مانای بەکەمگرتنی خۆگرتنی خۆمانە".

بلوخ لەو بەڵگاندنە توندو ڕەقەی گستاپۆ سەری نەسوڕما، کە مێژوویەکە سەرەڕای ئەوەی بۆ هەرکەسێکی تر ڕوودەدات، بۆ مێژوونوسانیش ڕوودەدات. چونکە بلۆخ وەک مێژوونوسێک سەرەڕای تامەزرۆی خۆی بۆ ڕابردووی دوور، هەرگیز ئەو تێڕوانینەی قەبوڵ نەبوو کە مێژوو لەجێگەیەکدا کە هەنوکەی تیا نیە ڕائەوەستێت. لەڕاستیدا ژیانی بلۆخ وەک چەند کەسێکی کەمی تر، دەریخست هەندێکجار جیاوازی نێوان ڕابردوو و ئێستا تا چ ڕادەیەک ئەتوانێت دروستکراو بێت. بلۆخ دوجار ناچاربوو لێکۆڵینەوەکانی خۆی سەبارەت بە فیودالیزم بخاتە لاوەو بۆ بەرگریکردن لە وڵاتەکەی، دەست بۆ چەک ببات. یەکەمجار لە ساڵی ١٩١٤و جاری دوهەمیش ١٩٣٩. بلۆخ دوابەدوای تەسلیمبونی فەڕەنسا لە ١٩٤٠دا، نوسینی مێژوویی خۆی لەبارەی ڕابردووە وازلێهێناو دەستیکرد بە نوسینی کتێبی "شکستی سەرسوڕهێنەر"، لەڕاستیدا یەکێک لە باشترین ئەو ڕونکردنەوانەیە کە تاهەنوکە لەبارەی شکستو دۆڕانی سەرسوڕهێنەری سەربازی فەڕەنساوە نوسراوە. گەرچی ئەم بەرهەمە وەک بلۆخ خۆی دەڵێت لە هەلومەرجی "توڕەییو وروژانی هەستەکاندا" و ڕاستەوخۆ پاش بەسەرهاتەکانی تیایدا ڕویاندا، نوسراوە.

بلۆخ پاش ماوەیەکی کەم چووە ناو "بەرەی بەرەنگاریەوە"و لەکاتێکدا ژیانی نهێنیانەی گرتبووە بەر، سودی لەم هەلە وەرگرتو زۆر وتارو بابەتی بێئەژماری نوسی کە بەشێکیان لەکاتی مردنیدا ناتەواو مابونەوە، پاشان لەژێر ناونیشانی "پیشەی مێژوونوس"دا چاپکراو بڵاوبونەوە. بلۆخ ئەیویست لەم وتارانەدا وەڵامی پرسیاری یەکێک لە کوڕەکانی باتەوە کە سەردەمێک بە ڕێکەوت لێی پرسی بوو، "سودی مێژوو چیە؟". بلۆخ هیوادار بوو "وتارە ناوبراوەکان بە یەک ڕیتمو ئاواز و بەشێوەیەکی یەکسان، هەم لەگەڵ زانایانو هەم لەگەڵ خوێندکارانی قوتابخانەکاندا قسە بکات"، بەڵام وەک چۆن خودی خۆی بەشێوەیەکی خاکیانە و بێفیزەوە ئەیوت "ئەمجۆرە سادەییە ڕەسەنە، ئیمتیازی ژمارەیەکی کەمی دەستەبژێرەکانە".

کتێبی پیشەی مێژوونوس، بەرگریەکی ڕەوانە لەو شتەی بلۆخ ناوی ئەنێت "مێژووی جیهانی". مەبەستی بلۆخ لەم دەربڕینە ئەوە بوو، مێژوونوسان دەبێت خەریکی سەرجەم لایەنو ڕەهەندەکانی مەسەلەکانو کاروبارە مرۆیەکانو ئەو فەزایانە بن کە ئەم شتانەی تیا ڕوودەدەن: "مێژوونوسی باش وەک دێوی چیرۆکی پەریەکانە، ئەو بە باشی ئەزانێت لەهەر شوێنێک بۆنی گۆشتی مرۆڤ بکات، لاشەکەشی هەر لەوناوەدا کەوتووە". لە باسەکەی بلۆخدا ئەو دەرئەنجامگیریە بەدەستدێت کە مێژوونوسان لەکاتی نوسین لەبارەی مێژووی ڕابردووەوە، دەبێ لەهەموو جۆرە سەرقاڵیەکی خۆی بە ڕابەرانی گەورەو ڕوداوە گەورەکانەوە خۆی بەدور بگرێت: "ئەوان دەبێت بەهەمان ئەندازە باسی جوتیارانو شوانەکان بکەن کە باسی سیاسەتمەداران ئەکەن. لەم ڕێگەیەشەوە جێگەی هەموو ڕەهەندو ڕوانگەکانی سەرجەم کۆمەڵگا لە بەرهەمەکەی خۆیاندا بکەنەوە، نەک تەنها بەشێکی بچوکی کە بەدەربڕینی بلۆخ دەکرا ئەوانە لە ئەرشفیەکاندا بەتەواو بوو ڕاگەیەنرێت".

دیارە چەمکی "مێژووی جیهانی" بلۆخ مانایەکی تریشی هەبوو، لەڕاستیدا بریتی بوو لە ناڕەزایی دژی ئاراستەی مێژوونوسان لەهەوڵدانیاندا بۆ لێککردنەوەو جیاکردنەوەی ڕابردوو لە ئێستا. بلۆخ

جەختی لەوە ئەکردەوە کە سنوردارکردنی ئاسۆی بینین بۆ قۆناعێکی زەمەنی تایبەت، رێک وەک دەستەبژێری کۆمەڵایەتی یان سیاسی بەشێوەیەکی نەگونجاوی مێژوو ئەژمێرێت. تێگەیشتن لەرابردوو لەرێگەی هەلی زەمەنی هەنوکەوە نەبێت، هەروەها بەبێ بوونی زانیاریەکی زۆر لەبارەی رابردووەوە، کەس ناتوانێت لەئێستا تێبگات. بلۆخ ئەنوسێت: "توێژینەوەی مێژوو هیچ جۆرە ستەمکاریەک پیشان ناداتەوە".

سەرەڕای روونی ئەو خاڵەی کە ژیانی خودی بلۆخ ئاشکراکەری تێکئالان یان بەشی هاوبەشی مێژوو و مەسەلە هاوچەرخەکانە، بەڵام سەیر ئەوەیە پەیڕەوانی بلۆخ -کە لە ئێستادا بەشێکی زۆری لێکۆڵەرە مێژوویی ئەمەریکیو ئەوروپایەکان ئەگرێتەوە -لەبنەڕەتدا هیچ سەرنجێکی ئەوتۆ لەسەر ئەم جەختکردنەی ئەو ناکەن کە دەبێت ئێمە سود لە رابردوو بۆ رونکردنەوەی ئێستاو بەپێچەوانەوە، وەربگرین. ئەمڕۆ مێژوونوسان بەشێوەیەکی یەکسان هەم باسی شوانەکانو هەم سیاسەتمەداران ئەکەن. لەم رێگەیەوە نیوەی بەرژەوەندیەکانو پێداویستیەکانی بلۆخ بۆ "مێژووی جیهانی" ئامادەئەکەن. بەڵام لە پەیوەندیدا بە روداوەکانی سەردەمی خۆیانەوە یان سەبارەت بە پێشبینی بۆ روداوەکانی دوایی، بەمشێوەیە رەفتار ناکەن. لە دەرئەنجامدا ونبونی مێژوونوساندا بواری ئێستاو ئاییندە بە رۆژنامەنوسان، زانایانی سیاسەت، ئابوریزانان، دەرونناسان، کۆمەڵناسانو تەنانەت ئەستێرەناسان ئەسپێرن.

بەڵام لە هەمانکاتدا وەک بلۆخ بە باشی ئاگاداربوو، مێژوو تاکە بنەمایەکی پتەوە کە بۆ هەڵسەنگاندنی ئێستاو ئاییندە لەبەردەستماندایە. هەمومان بە "وانە" وەرگرتن لە روداوەکانی رویانداوە، سەروکارمان لەگەڵ ئەوەدایە کە هەیەو ئەوەش کە دێت. مێژوو تاکە ئامرازێکە بۆ سەرتر چوون لە ئەزمونە راستەوخۆکانی خودو وەرگرتنی ئەزمونەکانی خەڵکانی دی لە شوێنو کاتی تردا، لەبەردەستماندایە. بەکورتی مێژوو بنەمای سەرەکیو رێسای رێکخستنی سەرەکیە لە زیهنی ئێمەدا، چونکە بەبێ یادەوەری زنجیرەی ژیانی ئێمە جگە لە زنجیرەیەک کاریگەری و کارلێکردنی بێمانا و دیارە ترسناک هیچی تر نابێت، یاخود زۆرتر وەک کاریگەری و کارلێکردنی ئەو مرۆڤانەیە کە زۆر بەخراپی توشی بیرچونەوەو فەرامۆشی دەبن و لەمەش ئازار ئەبینن. ئالیڤەر سەکسی پسپۆری بەرجەستەی ئەعساب، لە کتێبەکەی خۆیدا ئەنوسێت: "بۆ کەسێک کە بەشی زۆری یادەوەری خۆی لەدەستداوەو دوا بەدوای ئەوەش رابردوی خۆی لەبیرکردووەو هیچ لەنگەرێکی جێگیرو ئاسایشی لە زەمەندا نییە، دەکرێت چ ژیانێک -ئەگەر لە بنەڕەتدا ژیانێک هەبێت -کام جیهانو کام گیان یان دەرون بپارێزرێت".

شتێک کە زۆرترین تاکەکان لە خوێندنی مێژوو لە قوتابخانەو زانکۆکاندا لەبیریانە، ئەوەیە ئەوان هیچکاتێک زەمەنی پێویستیان بۆ باسکردنی مێژووی زەمەنی خۆیان نەدۆزیەوە، واتە بۆ ئەو بابەتەی خوێندکارانو خوێندزانان تامەزرۆی بوون. وەک ئەوەی مامۆستایانی مێژوو ملکەچی زەبری جۆرێک کار بن کە ناچاریان ئەکات، بۆ ئەوەی بەشی زۆری کاتی وانەکانی خۆیان بۆ شتگەلێکی وەک "یاسای ریفۆرمی ساڵی ١٨٣٢"، "یان پرسی نرخ لە سەردەمی ئاڵتونی سەوداگەریدا" و.... بکەن. لەکاتێکدا لەبارەی دەرکەوتنی کلتوری رۆک، نەخۆشی ئایدز، یان کۆتایی هاتنی شەڕی سارد، شتێکی کەم ئەڵێن یان لە بنەڕەتدا هیچ شتێک ناڵێن. خودی خۆم کە سەردەمی لاویم لە

تێکساسدا بەسەر ئەبرد، مامۆستای مێژووی قۆناغی ئامادەیم لە قوتابخانەدا قەشەیەک بوو لە گروپی پرسبیتەر کە زۆر بەجدی و فەرمی، هەمومانی قەناعەت پێکردبوو کە مێژوو لەکاتی وتنی هەشت ئامۆژگاریەکەی عیسای مەسیح لەسەر کێوەکەوە دەستی پێکرد "شتێک کە بەیانیانی یەکشەمەش لەبارەیەوە ئامۆژگاری ئەکردین"و بە شەڕی ئیسپانیا-ئەمەریکا کە خۆی بەشداری تیا کردبوو، کۆتایی پێهاتبوو.

بەمشێوەیە دۆزینەوەی مێژوونوسێکی وەک بلۆخ، مایەی سەرسوڕمانێکی دڵگیرو دڵخۆشکەرە، چونکە بلۆخ هۆیەک نابینێت تا "لەبەر کفرئامێزی وتوێژی ئێستا، نەجابەتو ویقاری کلیو (خوداوەندی مێژوو) فەرامۆشبکات". کەسێک بوو کە بڕوایوابوو هەوڵدان بۆ جیاکردنەوەی ئێستاو رابردوو، لەراستیدا بریتیە لە روتکردنەوەی لقی مێژوو لە هەموو ئەو شتانەی سەرنجڕاکێشو بەسودن بۆی. تەنانەت سەرسوڕهێنەرتر ئەوەیە زوربەی مێژوونوسان سەبارەت بە کۆتاییەکانی سەدەی نۆزدە، هاوڕای بلۆخ بوون. ئەوان پێشوازیان لەو ئایدیایە کرد کە مێژوو ئەبێت دەست لە چاوپۆشینو گرنگی پێنەدانی ئێستا هەڵبگرێت.

باشترین نمونەی مێژووی هاوچەرخ کە ئێمە لە هەندێک شکڵێدا لەبەردەستمانە و لەهەمانکاتدا بە کۆنترین مێژووی جدی هاوچەرخ ئەزانرێت، لەبەرچاو بگرن. تۆسیدید بەرهەمی مەزنی خۆی "مێژووی شەڕی پلۆپۆنزی" لە نزیک ٢٤٠٠ ساڵ پ.ز نوسیووە. تۆسیدید پێمان ئەڵێت لەبەرئەوەی قەناعەتی کردووە ئەو روداوانەی بەسەریدا رویشتووە، بە ئەندازەی بەسەرهاتو روداوەکانی رابردوو گرنگبوون، لەبەرئەوەش کە دڵنیا بوو نەوەکانی ئاینده بە هەبوونی زانیاری زۆرترو ناسینی باشتری سەردەمی ئەو، باشتر ئەتوانن لە زەمەنی خۆیان بگەن، لەبەرئەوە "...ئەگەر وشەکانی من بۆ کەسانێک کە ئەیانەوێت بە روونی لە روداوو بەسەرهاتەکانی رابروو بگەن، یان ئەو روداوانەی دەشێت لە ئاییندەشدا بەهامنشێوە رووبدەن، بە وشەی سودبەخش دابنرێت،...هەر ئەمە بۆ من بەس ئەبێت".

ئەم تیورەیەی تۆسیدید بۆ مێژوو کە پەیوەندیەکی دانەبڕاوی بە ئێستاوە هەیە، تەنانەت پاش ٢٣ سەدە پاش ئەوەش هەر بە تیورەیەکی بەڵگەنەویستو راست ئەژمێرێت. پلوتارک بە پێشکەشکردنی چەند نمونەیەک لەسەردەمی خۆی دەستیکرد بە نوسینی ژینانامەی ئەرستۆکراتو پیاو ماقوڵانی یۆنانو رۆم. قەشە ئەگۆستین بە سودوەرگرتن لە مێژووی دینیو نادینی، دەستیکرد بە رونکردنەوەی یەکێک لە روداوەکانی سەردەمی خۆی، واتە قەبوڵکردنی دینی مەسیحی لەلایەن ئیمپراتۆری رۆمەوە. نیکۆلا مەکیاڤیلی لە پێشەکی کتێبی میردا (١٥١٣) روو لە لۆلنزۆ دۆ مدیتچی دەنوسێت: "لەنێوان ئەو شتانەدا کە خاوەنی بووم، نەمئەتوانی شتێکی بەنرخترو ئازیزتر لە زانینی خۆم لەبارەی کارەکانی پیاوە مەزنەکانەوە بدۆزمەوە. زانینێک کە بەهۆی ئەزمونی دورودرێژی خۆم لەبارەی شتە تازەو مەسەلە هاوچەرخەکانەوەو بەهۆی خوێندنەوەی بەردەوام لەسەر مەسەلەو شتەکانی سەردەمی دێرین بەدەستمهێناوە". مێژوونوسان لە سەردەمی تودۆر وستیوارت و هانۆڤەر، لەبنەڕتدا هیچ هەوڵێکیان نەدا بۆئەوەی خۆیان لە وەسوەسەی "ئێستاگەری" لە بەرهەمەکانی خۆیاندا بەدوور بگرن. لەڕاستیدا وەک رۆی پۆرتەر ژیاننامەنوسی هاوچەرخ لە ژیاننامەی گیبۆندا ئاماژەی بۆ کردووە: "مێژوونوس رێک لەبەرئەوەی لەرێگەی پێشکەشکردنی خۆی وەک روداوێکی

بەسود کاریگەرو خاوەن توانای فێرکردن لەرێگەی نمونەکان یان رەخساندنی شتە پێویستەکان بۆ وتوێژەکانو گفتوگۆ سیاسیو مەزهەبیەکان کە بەردەوام لەو رۆژانەدا بەبێ راوەستان لەئارادابوو، سەنگەرەکانی خۆی یەک لەدوای یەک پاراست."

باوکانی دامەزرێنەری ویلایەتە یەکگرتوەکان، تێڕوانینە سیاسیە زۆر ئاڵۆزەکانی خۆیان لە هەوڵدانی خودهوشیارانە بۆ بەستنەوەی ئەو شتانەی بە بڕوای ئەوان بە راستیە هەبوەکان ئەژمێرێت، گواستەوە بۆ "وانەکانی" رابردوو. جۆن ئادامز لە ساڵی ١٧٦٥دا ئەنوسێت: "خوێندنەوەی مێژوو سەردەمی دێرین، تێڕامانو قوڵبونەوە لە نمونە گەورەکانی یۆنانو رۆم و لێکۆڵینەوە لە پێشینانی ئینگلیزی ئێمە کە پارێزگاریان لە مافە سروشتیەکانی مرۆڤ لەبەرامبەر ستەمکارانو داگیرکەرانی بێگانەو ناوخۆ ئەکرد، شتێکی پێویستو ناچاریانەیە". پاتریک هێنری ئەم مەسەلەیەی بەشێوەیەکی زۆر کۆو کورت دەربڕی: "من تەنها یەک چرام هەیە کە بەهۆیەوە رێگای پێش خۆم رونئەکەمەوە، ئەو چرایەش ئەزمونە. من هیچ رێگەیەک جگە لەرابردوو بۆ هەڵسەنگاندنی ئاییندە ناناسم".

شۆڕشی فەرەنسی سەردەمی ناسیۆنالیزمی رۆمانتیکی کە شۆڕشی ناوبراو تۆوەکەی چاندبوو، بەدرێژایی سەدەی نیوەی یەکەمی سەدەی نۆزدەهەم، بووە هۆی دروستبونی شەپۆلێکی گەورەی مێژوونوسیو بەرهەمی مێژوویی کە هەم لەژێر کاریگەریی روداوەکانی ئەوکاتەدا بوو، هەم وای لێئەهات کاریگەری لەسەر روداوەکانی ئەو سەردەمە دابنێت. وەک فریتس ستەرن وتوێتی مێژوونوسانی وەک گیزۆ و میسیلە لە فەرەنسا، مەکالیو کارلایل لە ئینگلترا، تریچکە لە ئەڵمانیاو بنکرافت لە ویلایەتە یەکگرتوەکان "هەموویان بوون بە پێشڕەوانو پارێزەرانی ئەم خەباتانەو لەڕاستیشدا بۆئەوەی ببن بە پێشڕەو و پارێزەری باشتر، رویانئەکردە مێژوو". مەکالی کاتێک تەنها ٢٨ ساڵەبوو بە بەباوەڕێکی تەواوەوە بەخۆی، بیرکردنەوەی "ئیستاگەریانەی" راگەیاند: "هیچ روداوێکی رابردوو خۆی لەخۆیدا گرنگ نیە. ناسینی رابردوو تەنها لەو روەوە بەهادارە کە رێنماییمان ئەکات بۆ هەڵسەنگاندنی وردو بابەتیانەی ئاییندە. مێژوویەک کە بەکەڵکی ئەم ئامانجە نەیەت، هەرچەند پڕ بێت لە خەبات، پەیمانەکان، پەشێویو ئاژاوە، هێندەی بلیتێکی ئۆتۆبان بێ نرخو بەهایە".

لەبەرئەوە ئەو بیرەی کە نوسینو فێربوونی مێژوو رێک ئەبێت پێش ئێستا رابوەستێت، بیرێکی بەرێژە تازەیەو پێدەچێت، دەرئەنجامی هاوڕێیەتی نائاسایی پسپۆڕیبوونو گواستنەوەی نادروستی تێزەکان بێت. تا پێش سەدەی نۆزدەهەم زانکۆگەلێکی سەربەخۆ، بۆ فێرکردنی مێژوو و ئامادەکاری زەمینەکانی فێربونی تاکەکان لەم لقەدا بوونی نەبوو. پێوست نەبوو تەنانەت ئەو کەسانەی لەم لقانەدا ئەیانخوێند، خاوەن بڕوانامەی بەرزو پسپۆڕیو پلەی زانستی بن. خوێندنەوەی مێژوو یان وەک چالاکیەکی کاتی بێکاری کەسانێک بوو کە کارو کاسبی پڕ دەرامەتیان هەبوو، یان جۆرێک سەرگەرمیو خوشگوزەرانی بۆ چینە خۆشگوزەرانو دەوڵەمەندان بوو کە بەهیچ شێوەیەک پێویستیان بە کارو کاسبی نەبوو. لەناو ئەم هەلومەرجەدا تەواو سروشتی بوو کە مێژوو ببێتە پاشکۆی سیاسەت، لەبەرئەوە کەس چاوەڕێی نەئەکرد مێژوو ببێت بە لقێکی "بابەتی" و ئامانجدار.

بەڵام زانکۆکانی ئەڵمانیا لەو سەردەمەدا دەستیانکرد بە پەروەردەکردنو فێرکاری جۆرێکی تازەی مێژوونوسان: کەسانێک کە دەبوو وەک زانایان کاربکەن و دوور لە هەمووجۆرە هەستێک، دەست بە شیکردنەوەو تاوتوێکردنێکی بەرفراوانی سەرچاوە هەبوەکان بکەن، بەپێی رێسا گشتیە

قەبوڵکراوەکان، دەست بە گشتگیرکردنەکان بکەن. لەو روەوە کە وا ئەزانرا ئەم زانکۆیانە لە باشترین زانکۆکانی دنیان، لەبەرئەوە لێکۆڵەرەوەو توێژەرانی بێگانە — بەتایبەتی ئەمەریکیەکان- دەستە دەستە هێرشیان بۆ ئەم زانکۆیانە برد. ئەم پیاوانە (چونکە هەمویان پیاو بوون) کاتێک گەیشتنە ئەڵمانیا، روبەروی شتێک بونەوە کە بە نەریتی "رانکەیان" ئەزانی: واتە تاکە روداوێکی گرنگی کاریگەر-لەحاڵەتێکدا بەدروستی دەرک بکرێت- لە نەریتی مێژوونوسیدا تا ئەوکاتە.

لئۆ پلید فۆن رانکە کە بە ١٨٢٥وە تا ١٨٧١ لە زانکۆی بەرلین وانەی ئەوتەوە، بڕوایوابوو پەیامی مێژوونوس بریتی نیە لە "هەڵسەنگاندنی رابردوو و رێنمایکردنی ئێستا بە بەرژەوەندی سەدەکانی ئایندە"، بەڵکو " پیشاندانی ئەو شتانەیە کە بەڕاستیو کردەوە رویانداوە، (لەبنەڕەتدا چۆن بووەو بەچ شێوەیەکیش رویداوە". رستەیەکی رانکە هەیە کە دەربڕی سنورداری ئەم بنەمایەیە "ئەم بنەمایە تەنها بەو مانایەیە کە وەک یەکەم هەنگاو بۆ مێژوونوسی، کەسەکە ئەبێت خۆی لە سەرچاوەکاندا نوقمبکاتو قوڵ بێتەوە تیایاندا، پاش ئەم قۆناغە دەستبکات بە روونکردنەوەی یەکێتیو پێشکەوتنی روداوەکان". مەبەستی رانکە بەدڵنیایەوە ئەوەبوو ئێستا لەرابردوو جیابکاتەوە. رانکە پاشتر نوسی "لەبەرئەوەی مێژوو تەنها بابەتێکی وانەیی زانکۆیی نیە، ئەوا دەبێت زانینی ئێمە لەبارەی مێژووەوە میراتی هاوبەشی مرۆڤایەتی بێتو گرنگتر لە هەمووشیان ئەوەی کە دەبێت لە خزمەتی بەرژەوەندی نەتەوەدا بێت، چونکە بێ ئەوە هەرگیز کاری ئێمە بەدی نەدەهاتو کامڵ نەدەبوو.

بەڵام ئەو ئینگلیزی و ئەمەریکیانەی لە ئەڵمانیە خەریکی لێکۆڵینەوەی مێژوویی بوون-خاڵی جێی سەرنج ئەوەیە هیچیان پەیوەندی راستەوخۆیان بە رانکەوە نەبوو-، تەفسیرێکی گشتیترو فراوانتریان بۆ چەمکی "بەکردەوە وەک چۆن رویداوە" کردووە: بۆ ئەوان ئەم دەربڕینە بەمانای ئەوەبوو کە دەکرێت رابردوو "بەشێوەیەکی بابەتیو هەستپێکراو"، واتە سەربەخۆ لە رووداو و بەسەرهاتەکانی هاوچەرخو سەربەخۆ لە تێگەیشتنو پێدراوە هەستیەکانو پێشگریمانەکانی چاودێران بناسرێت. لەبەرئەوە چۆنایەتی لێکۆڵینەوەی مێژوویی پەیوەندی بە روبەرێکەوە هەبوو کە دەکرا لە تێبینیەکانو وەسوەسەکانی "ئێستاگەری" جیابکرێتەوە. ئیدوارد پی چینی کە لێکۆڵەرەوەیەکی ئەمەریکیە لە ساڵی ١٩٠٧دا نوسی "شێوازی مێژوونوسی مۆدێرن ئەوەبوو کە ئەو بابەتەی لێی ئەکۆڵێتەوە، وەک تاکە چوارچێوەیەکی راستیەکان ئەبینی کە دەبوو لەجێگەی خۆیانداو تەنها لەبەر خۆشیان، بکەویتە بەر لێکۆڵینەوەو توێژینەوە. نەک بە دیدی وانە وەرگرتن لێیان، نەک بە دیدی پیاهەڵدانی ئەمیانو ناشرینکردنی ئەوی تریان، نە بەدیدی هەڵبژاردنو پۆلێنکردنی راستیەکان یان بە مەبەستی کارتێکردنی خوێنەرانو بەخشینی لەزەتی سۆزداریانە پێیان، لەراستیدا دوور لە هەموو جۆرە ئامانجێکی ناگرنگ، بەڵکو تەنها لە شکڵی سەیرکردندا بۆ مێژوو وەک بابەتی لێکۆڵینەوەی خوی، رێک وەک چۆن ئەکرێت لەگەڵ دیاردەکانی تردا هەڵسوکەوت بکرێت".

رەنگە ئەم شێواندنو لادانەی تێڕوانینەکانی رانکە —کە زۆر باو بوو بوو-، بگەڕێنینەوە بۆ ئەو کێشانەی مێژوونوسانی ئینگلیزی زمان لەکاتی فێربوونو زاڵبوون بەسەر زمانی ئەڵمانیدا توشیبوون. بەڵام هەموو مەسەلەکە ئەمە نیە، چونکە دڵەڕاوکێ و سەرقاڵی زیهنی ئەم مێژوونوسانە بە مەسەلەی بابەتیبوون، دەربڕی ئیرادە و سوربونیان بوو لەسەر دروستبوونو سەقامگیری لقەکەی خۆیان وەک لقێکی سەربەخۆی زانکۆیی. ڤیتەر نوییک بڕوایوایە کە لەنێوان پسپۆرگەری

یان برۆفێشنالگەریو بابەتیبوون، جۆرێک پەیوەندی پێکەوە ژیان هەیە. رەوتی پرۆفیشنالبوونو روکردنە پسپۆریکردنی لێکۆڵینەوەکان، زنجیرەیەک پێوەری بایەخداری دروستکرد. بە دروستکردنی پێوەرێکی گشتی بۆ هەڵسەنگاندنی لێکۆڵینەوەو توێژینەوە مێژووییەکان، بەرهەمە ناڕەسەنەکانی لە بەرهەمە رەسەنەکان جیاکردەوە. ئەم پێوەرە هیچ نەبوو جگە لە هەمان مەیلی دەروونیو تامەزرۆی دەرونی بۆ بابەتیبوون. سودوەرگرتن لە بابەتیبوون بۆ دروستکردنی دەسەڵات، بە نۆبەی خۆی بووە هۆی سنورداریێتی بواری لێکۆڵینەوەی مێژوویی، بەڵام تواناى پێشبینیکردنی بردە سەرێ. هەنوکە تاکەکان بۆ هاوتاکانی خۆیان ئەیاننوسی، نەک بۆ وەرگرانێکی گشتی و هەمەڕەنگ کە سەردەمێک مێژوونوسانی وەک کارلایل یان میشیلە لەبەردەستیاندا بوو. ئەگەر ئەمە بەمانای جۆرێک بەڵگاندنو مێژوونوسی کەمتر گەرموگوڕ بوایە، ئەوا بوونی ئەو هەموو کارە جیاوازە، قەرەبووکردنەوەیەک بوو بۆ ئەو مێژوونوسانەی سەرقاڵی بوون.

بەڵام پێوەری بابەتیبوون جێگەیەکی کەمی بۆ بابەتە وتوێژئامێزەکان لە مێژوودا بەجێهێشتو ئەمەش بەمانای ئەوەبوو کە مێژوونوسە "بەرپرسیارەکان"، دەستبکەن بە دورکەوتنەوە لە رابردووی نزیک، چونکە بەبڕوای ئەوان رەنگە هەر لەوێدا فەزای هەستو سۆزو هەژانی ئێستا، لە چالاکیو کاریگەریدا بن. بەهێزکردنی ئەم پاڵنەرە پێشەییو فکریە، بۆ ئەو کەسانەی کە وانەی مێژوویان ئەوتەوە، سودێکی زۆر پراکتیکیانەی هەبوو، کە ئەویش پیانەچونەوە بوو بە بابەتەکانی کتێبەکانو وانەکانو هاوچەرخ نەکردنیان. دەرئەنجامی ئەمە ئەوەبوو کە بەدەستپێکردنی سەدەی نۆزدەهەم، مێژوو بۆ یەکەمجار لە زەمەنی توسیدید بەدواوە، وەک شتێک کە لە رابردوودا رویداوە تەماشاکراوە، لێرە بەدواوە ئەبوو ئێستای ترسناک بۆ خۆی بەجێ بهێڵرێت.

بەڵام مەسەلەکان بەم سادەیەش نەبوون، بۆ نمونە ئێستا لەچ شوێنێکدا ئەبێت بە رابردوو، لە ئەنجامیشدا ئەبێتە مێژوو؟ لۆژیکیەکان لە وەڵامدا ئەڵێن هەر ئێستا، چونکە ئێستا خاڵێکی بێ کۆتایی بچوکە کە رابردوو لە ئێستا جیائەکاتەوە، سەرەتای ئەم رستەیە چەندان ماوە پێش ئەوەی ئێمە (لۆژیکیەکان) بگەینە کۆتاییەکەی، وەک مێژووی لێهاتبوو. بێگومان هیچ دودڵیەک لەوەدا نیە کە هەر کەسێک —جگە لەئاوارتنی دەگمەنی کەسانی فەرامۆشکار–خاوەن یادەوەریە، ئەم یادەوەریانەش رێک لە ئێستاوە دەست پێئەکەنو ئەگەرێنەوە بۆ کۆنترین یادەوەریەکان، کاریگەرییەکانو وەرگرتنە هەستیەکانی سەردەمی منداڵی. رێک لەبەر ئەمجۆرە سەیرکردنە بوو کە کارل بیکەری مێژوونوسی نارانکەیی ئەمەریکی، بەو بەڵگاندنەی کە "هەر پیاوێک مێژوونوسی خۆیەتی"، (لە سەردەمێکدا کە مرۆڤ ئەیتوانی بەبێ ترس لە رەخنەگرتنو لۆمەکردن، سود لە سیفەتو ئاوەڵناوە نێرەکان وەربگرێت) ناوبانگێکی بۆ خۆی پەیداکرد. کارل بیکەر لە ١٩٣١ دا وتی "مێژوو داهێنانێکی زیهنیو شیکاریە، داراییەکی شەخسیە کە هەر یەک لە ئێمە بەپێی ئەزمونە تایبەتیەکانی خۆمان شکڵی پێ ئەبەخشین، لەگەڵ پێداویستیە پراکتیکیو سۆزداریەکانی خۆماندا ئەیگونجێنین، گونجاو لەگەڵ چێژی ستاتیکی خۆماندا ئاراستەو زەخرەفەی ئەکەین".

بێگومان خاڵێک لێردا خۆی حەشارداوە، هەموو مێژوونوسان هێڵە گشتیەکانی بابەتەکانی پەیوەندیان بە بەسەرهاتو روداوەکانی رابردووە هەیە، دوبارە ئەکەنەوە، بەڵام تەنها بەشێوەیەکی کەموکوڕ. مێژوونوسان وەک بونەوەرەکانی شوێنکاتێکی تایبەتی خۆیان، دەبوو ئەو بەشانەی رابردوو

پۆلێن بکەن کە حەز بە لێکۆڵینەوەی ئەکەن، تەنها لەبەر ئەو هۆیە زۆر باشە کە ناتوانن لەهەموو بەسەرهاتو روداوەکانی رابردوو بکۆڵنەوە: سەرو ئەوەی هەندێک خوێندزان بیری لێئەکەنەوە، مێژوو پێویستی بە شتێکی زیاد لە گسکدانێکی کارەبایی زەبەلاحو هەڵلوشانی بەڵگە مێژووییە هەبوەکانی لە رەوتی تاکەکەسدا. کەس ئەبێت ماناو چەمکی ئەو شتانەی کە بینوێتی تێبگات، ئەو ئامرازەش مێژوونوسان بەهۆیانەوە ئەم ئەرکە جێبەجێ ئەکەن، بەناچار دەربڕو رەنگدانەوەی "ئێستا"یەکی تایبەتی کە تیایدا ئەژین. لەبەرئەوە سەرجەم مێژوو بە مێژووی هاوچەرخ ئەژمێرێت، لەبەرئەوەی ئەو تەرازو و پێوەرانەی ئەبنە هۆی ئەوەی کەسێک بابەتێک هەڵبژێرێتو ئەمەش کاریگەری لەسەر شکڵوەرگرتنی ئەو قسانە هەیە کە لەبارەی ئەو بابەتەوە ئەیانڵێت، ناتوانرێت لەو زەمەنو شوێنە تایبەتە جیابکرێتەوە کە کەسەکە تیایدا کارەکانی خۆی ئەنجام ئەدات. چارلز ئی بێرد کە هاوڕێو هاوکاری مێژوونوس بیکەرە لە ساڵی ١٩٣٣ لە "ئەنجومەنی مێژووی ئەمەریکا" رایگەیاند، "ئەو وێنایە زۆر بێهودەو پوچە کە هەر مێژوونوسێک ئەتوانێت وەک جەستەیەکی بێ گیان کار بکاتو بە ساردی و بێلایەنیەکی تەواوەوە سەیری مرۆییەکان بکات، رێک وەک هەڵوێستی ئەندازیارێک (ی میکانیکی) لەبەردەم ئوتومبێلدا". رێژەگەری لە فیزیادا جێگەی بۆ مێژوونوسان کردۆتەوەو پیشانیداون، لە ئەنجامدا "تێزەکەی رانکە لەبارەی مێژوەوە بایەخی خۆی لەدەستداوەو نێردراوە بۆ مۆزەخانەی شتە کۆنو دێرینەکان".

روداوەکانی جەنگی جیهانی یەکەمو دەرئەنجامەکانی دواتری، دەورێکی گەورەیان لە شکڵوەرگرتنی "رێژەگەریدا" هەبوو کە بیکەرو بیرد بەهۆیەوە بەناوبانگ بووبوون. لەکاتی ساڵەکانی جەنگدا مێژوونوسە بەناو بابەتیەکان، بوون بە پروپاگەندەچی بۆ وڵاتەکانیان، تەنانەت پاش ئەوەی لە ساڵەکانی دەیەی ١٩٢٠دا بەڵگەنامەیەکی زۆر لەبارەی سەرچاوەو هۆکارەکانی جەنگەوە ئاشکرابوو، لێکۆڵەرەوەکان لەنێوان خۆیاندا لەبارەی ئەو شتەوە کە پێشانیاندابوو، گەلێک تێڕوانینی جیاوازیان هەبوو. وا دەرئەکەوت کە مێژوو وەک کیمیا نیە، چونکە لە کاتێکدا دوو زانای کیمیایی لەوەسفی پێکهاتەیەکی کیمیایی لە تاقیگەدا، بەگشتی لەسەر سیفەتەکانی ئەو پێکهاتەیە تەباو هاوڕان، ئەوا ئەم مەسەلەیە لەبارەی دوو مێژوونوسەوە راست نیە. واتە ئەگەر هەر دوو مێژوونوسەکە هەمان بەڵگەنامەیان لەبەردەستدا بێت، لەبارەی شێوەی وەرگرتن و تێگەیشتنیانەوە هەمان راو و بۆچونیان نابێت. بەبڕوای بیکەر دوو جۆر مێژوو بوونی هەیە، "زنجیرەیەک روداوی واقعی کە سەردەمێک رویانداوە، لەگەڵ زنجیرەیەک روداوی خوازراو و نمونەیی کە ئێمە ئەیسەلمێنینو لە یادەوەریماندا ئەیانپارێزین. جۆری یەکەم رەهاو نەگۆڕن، واتە هەمان ئەو شتانە یان هەموو ئەو شتانەی ئەنجامی ئەدەین یان قسە لەبارەیانەوە ئەکەین، جۆری دوهەمیش رێژەیین، بەردەوام لە وەڵامدانەوە یان دەرهێنانی زانیندا لە گۆڕانو گۆڕانکاریدان".

بەڵام ئەم تێڕوانینەش زیاد لە سنور سادەو ساکارانە بوو، چونکە ئەگەر بکرێت یادەوەری بەپێی گونجاندن یان پێ بەپێی "زیادکردن یان دەرهێنانی زانین" ئاڵوگۆڕ پێبکەین، لەم حاڵەتدا چ شتێک ئەیتوانی رێگە لە سنوردارێتی یان لادانی زانین بگرێت؟ چ کەسێک ئەیتوانی بەشێوەیەکی دادپەروەرانەو بێلایەنە دەستگەیشتن " بەو شتەی بەراستی رویداوە" زامن بکات، لەکاتێکدا تەفسیرەکانی پەیوەندیان بە روداوەکەوە هەیە، بەردەوام لە ئاڵوگۆڕو پاشو پێشکەوتندان؟. بەهەرحاڵ فاکتەکان

له مێژوودا کامانەن و چۆن ئەکرێت له "یادەوەریەکان" جیا بکرێنەوە؟ دەرکەوتنی تۆتالیتاریزم له ئەڵمانیاو یەکێتی سۆڤیەت و دروستکردنی لادانو لادانی جیاواز لەمێژوودا، بۆ پاساوهێنانەوە بۆ ئەم دیاردەیە له کۆتاییەکانی دەیەی ١٩٣٠دا، ئەم مەسەلانەی کرد بە مەسەلەگەلێکی یەکجار واقعی. بەسەرهاتو روداوەکانی جەنگی جیهانی دووهەم و سەرەتاکانی جەنگی سارد بەشێوەیەکی تەنزئامێز هاوئاهەنگ لەگەڵ ئەو گریمانە سەرەکیەی رێژەگەری کە "ئێستا" کاریگەری لەسەر دیدی کەسەکان بۆ "رابردوو" هەیە، بۆوە هۆی بێ بایەخ بوونی ئەم تێزە، رێک وەک چۆن روداوەکانی جەنگی جیهانی بووبونە هۆی دروستبوونی.

دیکتاتۆری خەیاڵی "برای گەورە" کە له رۆمانی تانەئامێزو بریندارکەری ١٩٨٤ی جۆرج ئۆرێل —رەنگە وێرانکارانەترین هێرشێک کە بۆ سەر رێژەگەری مێژووی کراوە، رایگەیاندا " ئەو کەسەی کۆنترۆڵی رابردوو ئەکات، کۆنترۆڵی ئایندەی لەدەستدایە: کەسێک کە کۆنترۆڵی ئێستا ئەکات، کۆنترۆڵی رابردووی لەدەستدایە". ئەگەر وەک رێژەگەران بڕوایانوایە وەسوەسەو تێبێنیە ئێستاگەریەکان دیاریکەر یان ئاشکراکەری جۆرو شێوەی بیرکردنەوەی تاک بن له رابردوو، ئەگەریش وەک هەموان ئەیسەلمێنن رابردوش بەنۆبەتی خۆی شکڵ بەدیدی تاکەکەس بۆ ئێستا بدات، لەم حاڵەتەدا چ شتێک ئەیتوانی رێگری لەوە بکات مێژوونوسیی ببێتە میکانیزمێکی دوبارە هەرسکردنەوەی دێوئاسا کە تیایدا بەردەوام رابردوو بەئاراستەی خزمەتی نەهێشتنی پێداویستیەکانی ئێستا دوبارە بیناو دروست ئەکرێتەوە. وەک هربرت باترفلید ئاگاداری کردوینەتەوە: "هەرچەند مێژوونوس زیاتر لەبیری خۆشحاڵکردنی نەوەی خۆی یان خزمەتی حکومەتو دەوڵەتی خۆی، یان بەدوای ئامانجێکی جیاواز له هەقیقەتەوە بێت، زۆرتر روو ئەکاتە ئەو ئاراستەیەی کە سەرجەم باوەڕو بیروڕای هاوچەرخەکانی خۆی —هەرچیەک بن— بسەلمێنێ، بەهەمان رێژەش هەڵە باوەکانی سەردەمی خۆشی سەختر ئەکات". یان وەک ئۆرێل وتی تەنها شتێک کە پێویست بێت :"زنجیرەیەک سەرکەوتنی بێ کۆتاییە بەسەر یادەوەری خۆتاندا". بێگومان بێرد زۆر زوو و بەر لەکاتی خۆی رانکەی بۆ مۆزەخانەی بەرهەمە دێرینەکان ناردبوو.

بەڵام رەخنەکانی قۆناغەکانی پاش جەنگ دژی رێژەگەری خۆی توشی ناکۆکی زۆر بوو. بۆ نمونە هەرگیز بەدروستی روون نەبۆوە ئایا بێرد، بیکەرو پەیڕەوەکانیان بە نزیکبونەوەی زیاد له سنور له ئێستا یان دورکەوتنەوە لێی توشی گوناه بوو بوون؟ ئایا سودیان له مێژوو بەشێوەیەکی نادروستو زیانبەخش بۆ پارێزگاریکردن له رێگەچارە دەسەڵاتاویەکان بۆ کێشە هاوچەرخەکان وەرئەگرت؟. ئایا ئیلتیزامی سادەو ساوێلکانەیان بە چەمکی بێلایەنی مێژوو بووە هۆی لاوازبوونو لەناوچوونی تواناکانیان بۆ دەرخستنی کارەساتو کێشەکان، کە لەبەردەمیاندا رائەوەستا؟ هەروەها هەرگیز بەدروستی روون نەبوو کە نەیارانی رێژەگەری بە سەرنجدان له بەردەوامی هێرشەکانیان بۆ سەر هەڵوێستە فەرمیەکان له مەسەلە ناوخۆیی و دەرەکیەکاندا، بەدوور بن له ئاراستە وەرگرتنو "دەمارگیریەکانی" تایبەتی خۆیان. ئایا تاکەکان لەکاتی قسەکردن لەبارەی لیستی لێکۆڵینەوەکان لەبارەی "بەرگریکردن لەدنیای ئازاد"، بەڕاستی بەشێوەیەکی پراکتیکی و ئامانجدار کاریان ئەکرد، وەک چۆن زۆرێک له مێژوونوسان لەکاتی ساڵەکانی سەرەتای جەنگی ساردا بەو شێوەیە کاریان ئەکرد.

بێگومان سەرکەوتن بەسەر یادەوەریدا، ئەیتوانی لەڕێگەی هەوڵو هەنگاوە ئۆرێلیەکانەوە بۆ نوسینەوەی رابردوو لەژێر سێبەری ئێستادا رویدات، بەڵام دەکرا ئەم سەرکەوتنانە لەڕێگەی بابەتگەری رانکەشەوە بەدەست بێت، لەکاتێکدا دەرئەنجامو کاریگەری تێزی ناوبراو جیاکردنەوەی رابردوو لە ئێستاو دروستکردنی دیوارێکی رێگر لەنێوانیاندا و دوابەدوای ئەوەش سنورردارکردنی هەلەکانو تواناکان، بۆ بەراوردکردنی ئەو دوانەو سنورردارکردنی یادەوەری بۆ شتێک بوو کە تاکەکەس لەژیانی خۆیدا ئەزمونی کردبوو. بلۆخ گوتبووی کۆمەڵگایەک کە بەتەواوی بەهۆی رابردوی نزیکەوە قاڵبو شکڵی وەرگرتبێت "ئەبێت بونیادێکی ئەوەندە نەرمی هەبێت کە لەرووی کردەوەوە ناجێگیر بێتو هیچ جۆرە ستونێکی فەقەراتی نەبێت". تێگەیشتن لەو خاڵەش کە چۆن ئەم بارودۆخە ناسەقامگیرە ئەیتوانی بەشێوەیەکی رانکەی ببێتە هۆی گەڕانەوەی "برای گەورە"، شتێکی زۆر زەحمەت نیە.

بەمشێوەیە یەکەم پەیامی مێژوونوسی هاوچەرخ، بریتیە لە رێگرتن لە سەرکەوتن بەسەر "یادەوەریدا"، چ ئەم سەرکەوتنانە لەڕێی ئۆرێلەوە ئەنجامبدرێت یان لەڕێی رانکەوە. جێگیرکردنو سەقامگیرکردنی هەڵوێستی خود لە روبەری فراوان، بەڵام نادیاری سەدەی ناوەڕاست کە بێ ریشەیی رێژەگەری لە بێ جوڵەیی بابەتگەری جیا ئەکاتەوە. وتنی ئەم قسەیە لە ئەنجامدانی ئاسانترە، چونکە وەک چۆن مێژووی بیرکردنەوەی مێژوویی بەدرێژای پێنج سەدساڵی رابردوو بە ئاشکرا ئەیسەلمێنێت، جێپێ پتەوو دڵنیاکان لەمجۆرە روبەرە خلیسکو تەماویانەدا، بەتەواوی ئەتوانێت گۆمڕاکەر بێت.

یەک رێگا بۆ دروستکردنی جێپێیەکی وا، داننانە بەو خاڵەدا کە وتوێژی ئەبستمۆلۆجی (لەڕاستیدا هەمان تەماویبون) لەنێوان لایەنگرانی رێژەگەریو بابەتگەری، پاش ماوەیەکی زۆر ئەڕوات بۆئەوەی رونبینی زیاتر پێشکەش بکاتو سەرنجی کەسەکان بۆ مەسەلەی زانستی وەسفی پیشەیی ببات. واتە بەوردی هێنانەئارای ئەو پرسیارە کە هۆی ئەوە چیە لەلایەک مێژوونوسان تەواو جیاواز لە رۆژنامەنوسەکانو لەلایەکی تر تەواو جیاواز لە مێژوونوسە کلاسیکیەکان کار ئەکەن؟.

رۆژنامەنوسەکان -راستەوخۆ لێردا ئەتوانین هاوپیشەکانیان لە راگەیاندنە ئەلەکترۆنیەکانیش بهێنیەوە-، لەسوربونیاندا لەسەر نوسینی ئەو رواداوانەی رویانداوەو بۆچی رویانداوە، لەگەڵ مێژوونوساندا هاوڕاو هاودەنگن. هەڵسوڕاوانی هەردوو پیشەکە (رۆژنامەنوسو مێژوو)، بابەتەکانی خۆیان بەپێی ئەوەی ئەزانن گرنگە هەڵئەبژێرن، سەرچاوەکان کۆئەکەنەوەو چاوپێکەوتن سازئەکەنو بۆ پێشکەشکردنی دەرئەنجامی لێکۆڵینەوەکانیان سود لە نەقڵکردنو ریوایەت وەرئەگرن. هەردوو لقەکە سەرنج لە هۆکان، دەرئەنجامەکانو پێشهاتە شیمانەیەکانی روداو و بەسەرهاتە گەورەکان ئەدەن. تەنانەت رەنگە کارەکانیان لە پەیوەندیدا بەو بابەتانەی لێیئەکۆڵنەوە، تێک بئاڵێن. چونکە روژنامەنوسی وا هەیە زۆر بەشێوەیەکی بەرز مێژوو ئەنوسن، مێژوونوسانێکیش هەن کە بە رۆژنامەنوسی زۆرباشو پسپۆر ئەژمێرێن.

بەڵام زوربەی رۆژنامەنوسەکان ئەیانەوێت رووبەری ئەو بابەتەی ئەیانەوێت روماڵی بکەن، لە سەردەمێکی زەمەنی کورتدا بێت. ئەو فشارەی دەرئەنجامی بوونی هێڵی سورە، بێگومان رێگرە لە لێکۆڵینەوەیەکی جدیو قوڵی بابەتەکە، بە مەبەستی ئاشکراکردنی هۆکارە بنەڕەتیو درێژخایەنەکانی. یان رێگرە لە بیرکردنەوەی زیاتر لە دەرئەنجامە درێژخایەنەکانی روداوەکان. تەنانەت گەرچی رەنگە

رۆژنامەنوسەکان لەپەیوەندیدا بە بابەت یان بوارێکی تایبەتەوە، لێهاتویو پسپۆریەکی گەورە پەیدابکەن، لەگەڵ ئەوەشدا ناچارن لەبواری پسپۆری ناوبراودا گشتگیر بن، تەنها لەبەر ئەو هۆ سادەیەی کە بەدەگمەن ئەزانن چ شتێک رەنگە لە ئایندەدا روبدات، بەڵام لەگەڵ ئەمەشدا واچاوەڕوان ئەکرێت لێیان کە باسی ئەم شتانە بکەن، جا هەرچیەک بێت.

لە بەرامبەر ئەمەدا مێژوونوسی هاوچەرخ روبەروی هیچ هێڵێکی سوور نابێتەوە (جگە لەوانەی کە لەلایەن پەخشکەرانەوە ئەسەپێنرێت، کە بەگشتی ئاسانگیری لە تێبینیکردنی ئەم جۆرە هێڵە سورانەدا دەکەن). مێژوونوسی هاوچەرخ هیچ جۆرە پابەندیو ئیلتزامێکی نیە کە رەوتی قابیلی پێشبینی نەکردنی روداو و بەسەرهاتە رۆژانەییەکان روماڵبکات. مێژوونوسی هاوچەرخ کەمتر لەوەی رۆژنامەنوسە میهنیەکان ئەتوانن ئەنجامی بدەن، ئەتوانێت بچێتە ناو وردەکاری پسپۆریانەی شتەکانەوە. قوڵی شیکردنەوە شتێکی مومکینە، تەنانەت ئەگەر هەموو ئەو بەڵگانەی کەسەکە حەز بە بینینو لێکۆڵینەوەیان ئەکات، هێشتا لەبەردەستدا نەبن کە بەگشتیش هەروایە. پەروەردەبوون لەناو مێژوودا ئەو ئەگەرو توانایە بە مێژوونوس ئەبەخشێت کە بەئاسانی بتوانێت روداوەکانی دوایی لە پەیوەندیدا بە روداوگەلێکی دی کە لە کاتو شوێنی دیدا رویانداوە، بخاتە ژێر لێکۆڵینەوەوە، لەم رێگەیەشەوە دەستی بە روانگەیەکی پراکتیکی بگات کە بە گشتی رۆژنامەنوسەکان ناتوانن پێیبگەن یان دەستیان پێبگات. ئەم گۆشەی بینینە بەنۆبەتی خۆی لانیکەمی ئەگەری هەڵسەنگاندنی سەرەتایی بۆ گرنگی مێژوویی ئەو روداوانەی رویانداوە ئامادەئەکات، هەر ئەم خاڵەش جیاوازی بنەڕەتی سنوربەندی سەرەکی نێوان رۆژنامەنوسیو مێژوونوسی پێکئەهێنێت.

بەڵام هاوکێشەیەکی سادە لەبەردەستدا نیە تا بتوانین دیاریبکەین کە چەند ماوە پێویستە تا دەرئەنجامەکانی روداوێک بەپێی پێویست بۆ مێژوونوس بەڵگەنەویستو ئاشکرا بن، تا بتوانێت پێش رۆژنامەنووس بکەوێت. دواجار ئەوە وەسوەسەی ئێستایە کە دەرپێئەخات ئایا ئەوەی ئێمە لەرابردووەوە دەستمان ئەکەوێت گرنگی هەیە یان نا، ئەم شتانە دەکرێت بەشێوەیەکی بەرچاو لە نەوەیەکەوە بۆ نەوەیەکی دی بگۆڕێن. کۆتایی هاتنی جەنگی سارد نزیکە نیو سەدە پاش کۆتایهاتنی، دوبارە مێژوونوسانی ناچارکردووە هۆکارەکانو سەرەتاکانی تاوتوێبکەنو هەڵیسەنگێنن. مێژوونوسانی سۆڤیەت بەیەک دەنگو بەیەک ئارەزوو بۆ ماوەی زیاتر لە شەش دەیە، هەڵسەنگاندنێکی پۆزەتیڤیان —لەڕاستیدا تا ئاستی پەرستن_ بۆ لینین هەبوو کە بەڕاستی کۆدەنگیەکی زۆر درێژخایەنە، بەڵام ئێستا بە گرنگیدان بە روداوو بەسەرهاتەکانی ئەم ساڵانەی دوایی، مەراسیمێکی شایستە بۆ لەگۆڕنانی پیرۆزی پێغەمبەرانەی لینینیستی بەرپاکراوە، تەنانەت قسە لەبارەی بەرپاکردنی مەراسیمێکی لەمچەشنە بۆ خودی لینینیش لەئارادایە. بگرە بەرپاکردنی دووسەد هەمین ساڵیادی شۆڕشی فەڕەنسا لە ساڵی ١٩٨٩دا دوور لە هەراو هوریا نەبوو. پاش ئەوەی سەرەک وەزیرانی ئەوسای ئینگلتەرا (تاچەر) بەروشێکینیە بەناوبانگەکەی خۆیەوە، بەڕاشکاوی گوتی: "تیرۆر لەناو کۆمنیستەکانی ئەمڕۆدا دەنگدانەوەیەکی ئاشنای هەیە"، بە هەراو هوریاو فیکە لێدان بۆ قسەکانی بێدەنگیان کرد.

کەوابوو مەسەلە واقعیەکە تەنها ئەوە نیە چۆن کەسێک مێژووی هاوچەرخ لە رۆژنامەگەری جیا ئەکاتەوە، بەڵکو مەسەلەکە بەشێوەیەکی سەرەکی ئەوەیە چۆن ئەم مێژووە لە سەرجەم پەیکەری

خودی مێژوو جیا ئەکاتەوە. پێشتر بینیمان بیرۆکەی مێژووی هاوچەرخ —پێکەوەبەستنی ئێستاو رابردوو پێکەوە-، لەڕاستیدا زۆر کۆنترە لەم دیدە کە ئەبێت مێژوونوسان شێوەی هەڵسوکەوتو تێڕوانینی خۆیان بۆ رابردوو، لە وەسوەسەو تێبینیە ئێستاگەریەکان جیابکەنەوە. بێگومان ئەگەر بڕیارە مێژوونوسی هاوچەرخ دەستی لە دەرهێنانی "وانەکانی" رابردووو ئەنجامدانی بەراوردکردنو لێکچوندا کراوە بێت، ئەوا لەم حاڵەتەدا سنوردارکردنی ئەم کارە تەنها بە قۆناغەکانی پاش ١٩٤٥، یان ١٩١٨، یان ١٩٠١ دوو جار کارێکی زۆر دروستکراو و تەسەنوعی ئەبێت. هەروەها سنوردارکردنی مێژووی هاوچەرخ بۆ ئەو شتانەی کە لە سەردەمی ژیانی کەسەکەدا روئەدات، هیچ هاوکاریەک ناکات. هەر مامۆستایەکی میانساڵ ئەگەر لە پۆلی وانەکەیدا، ئاماژە بۆ ئەو روداوو بەسەرهاتانە بکات "کە هەمووومان لەبیرمانە" وەک وداستاک، یا ویلایەتی کۆنت، یان ریسوایی واترگێت، تەنها بە بینینی سەرسوڕمانو سەیرکردنە ناباوەڕیەکانی خوێندکارەکانی (کە لەکاتی ئەو روداوانەدا هێشتا لەدایک نەبوو بوون)، راستەوخۆ لە نەگونجانو بێکەڵکی ئەم پێناسەیە ئەگات.

جفری باراکلاگی مێژوونوس- کە خۆی لە پێشڕەوەکانی بەرجەستی بواری مێژووی هاوچەرخە-، بەهێنانەئارای ئەم خاڵە سادەیە کە: "مێژوونوسی کلاسیکی بەگشتی کاری خۆی بە پارچەیەکی رابردوو دەست پێئەکاتو روو لە ئێستاو پێشەوە ئەکات، لەکاتێکدا مێژوونوسی هاوچەرخ پێچەوانەی ئەم رەوتە ئەگرێتە بەر، لەئێستاوە دەست پێئەکاتو کار لەسەر رابردوو ئەکات"، گرنگترین جیاوازی نێوان مێژووی هاوچەرخو مێژووەکانی تر جیائەکاتەوە. باراکلاگ ئەو ئەنجامگیریە ئەکات کە هەردوو مێژوونوسی (هاوچەرخو کلاسیکی) "یەک روبەری رابردوو تاوتوێ ئەکەن، بەڵام بەئامانجی جیاوازەوە لەناو زیهنداو پێوەری هەڵسەنگاندنی جیاوازەوە".

بێگومان ماوەیەکی درێژە مێژوونوسان بەتەواوی ئەو بەڵگاندنانەیان نەفیکردووە کە "ئەوەی ئێمە لە رابردوودا بە شایەنی گرنگی پێدانی ئەزانین، لەژێر کاریگەری ئێستادایە": کێشەکە بەئەندازەی پێویست روونو بەدیهیە بەشێوەیەک کە تەنانەت بابەتیگەریترین مێژوونوسانیش رەنگە بیسەلمێنن، بەڵام مێژوونوسانی کلاسیکی لەبارەی ئەو مەسەلە سەرەکیەوە کە ئایا کاری بەستنەوەی رابردوو بەئێستاوە ئەبێت بە یەک ئاراستە بجوڵێت یان بە دوو ئاراستەی جیاواز، بەردەوام دودڵبوونو ئێستاش هەن. ئایا بابەتی مێژوو تەنها ئەبێت دەستپێکردن بێت لە پارچەیەکی رابردووەوە و جوڵە بەرەو ئایندەو سەلماندنی ئەو خاڵە کە پێگەو جێگەی مێژوونوس لە ئێستادا، تارادەیەک دەستنیشانکەری بابەتی هەڵبژێرراو شێوەو ئامێرەکانی لە لێکۆڵینەوەکاندا بەکاردێنو دەرئەنجامە بەدەستهاتووەکانە؟ ئایا مێژوونوس ئەبێت دان بەوەدا بنێت کە تێبینیو وەسوەسەکانی هاوچەرخ، خاڵی دەستپێکردنی شیکردنەوەی کەسەکەن، ئەوەش کە سودوەرگرتن لە رابردوو بۆ رونکردنەوەی ئێستا، رێک بەئەندازەی رەوتی کلاسیکی تر رونکردنەوە کە بەئاراستەیەکی تردا ئەڕوات، گرنگی هەیە؟.

مێژوونوسانی هاوچەرخ لەبارەی ئەم خاڵەوە دوودڵ نین یان نابێت دوودڵ بن. سەلماندنی راشکاوانەیان لەو پرسە کە مێژوو ئەتوانێت تێگەیشتنو تێڕوانینی ئێمە بۆ ئێستا دەوڵەمەندتر بکات، شتێکە کە لەمێژوونوسانی کلاسیکی تر جیایان ئەکاتەوە، بەیەک رستە مێژوونوسانی هاوچەرخ "ئێستاگەرنو بەمەش ئەنازن".

باشە ئەمە ڕێژەگەریە؟ بەڵێ، ئەڵبەتە تا ئەو جێگەیەی سەرجەم مێژوو "پەیوەندی" بە مێژوونوسێکەوە هەبێت کە ئەینوسێتەوە. بیرۆکەی جیاکردنەوەی مێژوو لە مێژوونوس-شتێک کە بابەتگەری بانگەشەی بۆ ئەکات-شتێکی بەتەواوی نەکردەیە، بەڵام ڕێژەگەری شێوەی بەرپرسیارانەو نابەرپرسیارانەی هەیە، ئەگەری نزیکبونەوە (گەرچی تەنها نزیکبونەوە) لە پێوەرە بابەتگەریەکان لە چوارچێوەی جۆرێک ڕێژەگەریدا هەیە کە واقع بەسەر هەموماندا ئەیسەپێنێت. ڕێگەی ئەنجامدانی ئەم کارە ناسینی جیاوازی لەنێوان سودوەرگرتن لە ئێستاگەری بۆ کردنی پرسیارو پێشکەشکردنی وەڵامەکانە. ڕێگەدان بەوەی وەسوەسەو تێبینیە هاوچەرخەکان ئێملای کۆمەڵێک پرسیار بکەن کە مرۆڤ لە ڕابردووی ئەپرسێت شتێکە -کە شتێکە بەتەواوی قابیلی قەبوڵکردنە- و ئەوەی وەسوەسە تێبینیە ئێستاگەریەکان وەڵامەکان دیاریبکەن، بەتەواوی شتێکی ترە کە لە ڕوانگەی هەر مێژوونوسێکی بەرپرسیارەوە قابیلی قەبوڵکردن نیە.

بەڵام ناسینی ڕابردوو چۆن ئەتوانێت ببێتە هۆی دەوڵەمەندبوونی تێگەیشتنی ئێمە بۆ ئێستا؟ ڕەنگە کەسانێک کە مێژوو ئەنوسن یان وەک وانە ئەڵێنەوە، لەبەرئەوە بێئەندازە ئاگادارن لەو مەترسیانەی دەرئەنجامی بەکارهێنانی مێژووە لە خزمەتی ئامانجو مەبەستەکانی هەنوکەدا، هەروەها ڕەنگە لەبەرئەوەی بەگشتی لە تێبینیە مەنهەجیەکان غافڵن، لەبەرئەوە زۆرجار حەز بە دیاریکردنی هۆکارە پێویستەکانی لێکۆڵینەوەی مێژوو ناکەن. خوێنەری بەرهەمەکانیانو خوێندزانان ئەبێت خۆیان ئەمە بدۆزنەوە. دەیڤید هکیت فیشەری ڕەخنەگر ناوردو مامۆستای پێشووی "هارمزۆرس" کاتێک گلەیی لە هاوکارە مێژوونوسەکانی ئەکات کە "ئەگەر داوایان لێبکەین ماهیەتی مێژوو ڕونبکەنەوە، ئامادەن وەک فەتس ڤالەر (یان ڕەنگە وەک بولا ئەرمسترانگ) وەڵام بەنەوە کە کاتێک لەبارەی مۆسیقای جازەوە پرسیاریان لێکرد، وەڵامی دایەوە: "هێی ئەگەر نازانی ئەوە چیە، کەوابوو واز لە فزوڵی بێنە"، لەبارەی ئەم دۆخەوە زۆر زیادەڕەوی نەکردووە.

هەڵوێستی فەتس ڤالەر/ لوی ئەرمسترانگ، جازبیەتی خۆی هەیە. هەر مێژوونوسێک، ئەبێتە شێوازناسی خۆی کە بێگومان مەسەلەکان سادە ئەکاتەوە، بەڵام تێکئالانی هەستە پڕ سۆزەکان کە بەو شێوە باشە لە مۆسیقای جازدا کار ئەکات، لەمێژوودا ئەتوانێت مرۆڤ توشی هەڵوێستی وابکات کە وەک ئەو هەڵوێستانەی دەرئەنجامی یەقینی ڕەهان مەترسیئامێز بێت. ڕابردوو بە وردەکاریە بێسنورەکانیەوە بۆ پشت سەری ئێمە پاشەکشێ ئەکات، واتە بە یارمەتی تواناو هێزی خەیاڵی مێژوونوس، ئەتوانێت هۆو پاساوی بێسنور بۆ ژمارەیەکی بێسنوری ئەو هەڵوێستانە بێنێتەوە کە پەیوەندیان بە مەسەلەکانی هەنوکەو ئایندەوە هەیە. مرۆڤ ئەتوانێت لەهەر شوێنو بەگشتی لەگەڵ هەر ئەنجامێکیشدا دەست بە یەدیعیسازی بکات، بەبێ دیاریکردنی دروستی ئەوەی کە چاوەڕێی چ کارێک لە خودهوشیاری مێژوویی ئەکەین. ئەمجۆرە ئەزمونو تاقیکردنەوەیە —لەبەرئەوەی بێئامانجە، دواجار ئەگەڕێتەوە بۆ ڕابردوو و ڕێگە لەوە ئەگرێت کە ئێستا دیاریکەری پرسیارو وەڵامەکان بێت. لەبەرئەوە خاڵی گرنگ بۆ مێژوونوسی هاوچەرخ -لەڕاستیدا بۆ هەر مێژوونوسێکی تر-، ئەوەیە کە تاچ سنورێک ئەتوانرێت دیدێکی ئاشکراو ڕوونی بۆ ئامانج و مەبەستی لێکۆڵینەوەی مێژوو هەبێت.

بابەتەکە بەسادەترین شێوەی مومکین دەرئەبڕم" مێژوو ئەبێتە هۆی فراوانبوونو دەوڵەمەندبوونی

ئەزمون“. بێجگە لە شتە تازە لەدایکبوەکان کە بەدەگمەن داوایان لێئەکرێت لە روداوێکدا دەست بە بڕیاردانی کاریگەر بکەن، هیچ یەک لە ئێمە بەبێ رێکخستنی ئەزمونەکانی رابردوو، روبەروی ئێستا نابینەوە. هەموو ئێمە پێشتر روبەروی کێشەو گرفت بوینەتەوە، جگە لەو حاڵەتانەی توشی فەراموشی زیاد لەسنور بوین، شتگەلێکیان بۆ شێوەی هەڵسوکەوتکردنی سەرکەوتوانە یان ناسەرکەوتوانەی خۆمان لەبەرامبەر ئەو کێشانەدا بیر ئەکەوێتەوە. وانە لەم ئەزمونو یادەوریانەوە وەرئەگرین و لەئەنجامدا (ئەڵبەتە نەک بێگومان)، عاقڵانەتر لە رابردوو و بە دیدێکی باشترەوە روبەڕوی ئەبینەوە. بەگشتی کەڵەکەبوونی ئەزمون ئەبێتە هۆی زیادبوونی لێهاتویی‌و پیشەییبون لە بوارگەلێکی بۆ نمونە وەک وەرزشدا ئەبێت، ئیدی بۆچی نابێت ئەمە لە بوارە مرۆییەکانیشدا روبدات؟

بەمشێوەیە پڕ ئاشکرایە کە ئەگەر بمانەوێت دامێنی ئەزمونەکانی خۆمان سەروتر لەوەی وەکو تاک روبەڕوی بوینەتەوە پەرەپێبدەین، ئەگەر بتوانین دەستمان بە ئەزمونی کەسانێکی دی بگات کە لە رابردودا روبەروی هەلومەرجو دۆخی هاوشێوە بونەتەوە، لەم حاڵەتدا شانسی ئێمە بۆ هەڵسوکەوتی عاقڵانە بەشێوەیەکی بەرچاو زیاد ئەکات. ئیدوارد هالکار سەردەمێک ئاماژەی بۆ ئەوە کرد کە رەنگە بەمیراتی وەرگرتنی خەسڵەتە وەرگیراوەکان لە بایەلۆژیادا جێگەیەکی نەبێت، بەڵام خودهوشیاری مێژوویی ئەبێتە هۆی ئەوەی بەمیرات هێشتنەوە ئەزمونە کەڵەکەبوەکان لە ژیانی ئێمەدا دەوری هەبێت (ئەگەرچی کەم)، ”مێژوو بریتیە لە پێشکەوتن لەرێگەی گواستنەوەی لێهاتوییە وەرگیراوەکان لە نەوەیەکەوە بۆ نەوەیەکی تر“.

بەڵام لێکۆڵینەوەی مێژوو چۆن ئەتوانێت خزمەتی ئەم پرۆسەی گواستنەوەیە بکات؟ بەبڕوای من سەرەتا لەرێگەی یارمەتیدانی سەرکەوتن بەسەر پێکهاتەی ناهاوڕەنگی نەزانی‌و خود تەوەرەیی کە هەمومان پێوەی لەدایک ئەبین. پەرەسەندنو کامڵبوون تارادەیەکی زۆر دەرچونە لەم دۆخە. ئێمە لە هەستو کارتێکردنە حسیەکاندا غەرق ئەبین، هەرچەندیش بەردەوام بین لەم کارەدا، خۆمان لە ناوەندی جیهان دورتر ئەخەینەوە. دروستکردنی شوناس بەشێوەیەکی ناکۆکیئامێز پێویستی بە داننان بە هیچی‌و بچوکی رێژەیی ئێمە لە شوێن و کاتدایە، خودهوشیاری مێژوویی جێگەیەکی کەم بۆ دودڵی لەمبارەیەوە ئەهێڵێتەوە. ج. ئار. ئاڵتۆن بڕوایوایە ”حەزی سروشتی قۆناغی کامڵبوونو لاوێتی بریتیە لە پەیوەستکردنی جیهان بەخودەوە، نەک پەیوەستکردنی خود بە جیهانەوە“. مێژوو ”وەک دژە ژەهرێکی بەهێز لەبەرامبەر ئەو بڕوایەدا بەتوندی کار ئەکات کە دەکرێت سەرجەم کێشەو گرفتەکان بەهۆی پێشداوەری، دۆگمەکانو گریمانە لەپێشەوە دیاریکراوەکانەوە کە لاوانی تازە هوشیار بوو، بەڕاستی ئەبەدی ئەزانن، چارەسەر بکرێت“. مێژوو ” چاکسازیەکان، جێبەجێکردنەکانو ئەو دیدانە فێر ئەکات کە یارمەتی لاوان ئەدات بۆئەوەی گەورە بن، ئەمەش بێگومان خزمەتێکی گەورەیە بە پەروەردەکردنی لاوان“.

بەڵام تەنها لاوان نین کە کۆیلەی پێنەگەیشتنو ناکامڵبوونن. گەورەکانیش بەباشی ئامادەیی ئەوەیان تێدایە، تەنانەت پاش گەیشتن بە بەرپرسیارێتی‌و پۆستی گرنگو هەستیار، گروپەکان، نەتەوەکانو تەنانەت رێکخراوە نێودەوڵەتیەکان، لەهەر سەردەمێکدا ئەتوانن نەخوێندەواری‌و خود سەنتەریزم تێکئاڵێنن، هاوتەریب بە خێرابوونی ئاهەنگی گۆڕان لەژیانی مۆدێرندا، بەهەمان رێژە

مەیل بۆ خود سەنتەریو رەفتارو حالاتی لاوێتی زیاد ئەکات. جۆرج.ئیف.کنان بڕوایوایە "هەر سەردەمە یان هەر نەوەیەک خۆی بە گرنگترین سەردەم یان نەوە ئەزانێت کە تائێستا جیهان بەخۆیەوە بینیوێتی. تەنها خوێندنەوەی مێژوو ئەتوانێت، دەرەقەتی ئەم بەرزەفرینانەو خەیاڵە پوچە پرۆمیسۆسیانە بێت کە لەم مەیلەوە هەڵئەقوڵێن. تەنها ئەوە مێژووە ئەتوانێت ماهیەتی مرۆڤ بەوشێوەیەی لەپێگە سادەو سروشتیەکاندا ئاشکرا ئەبێت نمایشبکات، ئەو پێگانەی کە تیایاندا ئەوەی بە بنەڕەتی ئەژمێررا، کەمتر لەژێر کاریگەری شتە دروستکراوەکاندا شارا بۆوە".

رێگەیەکی دوهەم کە زانستی مێژوو ئەتوانێت ئەزمونە وەرگیراوەکان بگوێزیتەوە، سەروکاری لەگەڵ شتێکدایە کە دەکرێت ناوی بنێین هێزەکانی "جێگۆڕینەوە" لە مەسەلە جیهانیەکاندا. دەبێت ئەو خاڵەمان لەبەرچاو بێت کە دنیای مادی پڕ لەو پرۆسانەیە کە لەدەرەوەی تێگەیشتنی ئاسایی ئێمەوەن. ئەم پرۆسانە رەنگە لە پێوەرێکی زەمەنی جیاواز لەوەی خومان پێوە گرتووە کاربکەن، بەشێوەیەک کە کاریگەریەکانی ئەوەندە خێرا رووئەدەن (فیزیایی کوانتۆم) یان ئەوەندە خاو (وەک هەڵبژاردنی سروشتی) کە تێبینیان ناکەین. ئەم پرۆسانە رەنگە لەجێگەیەگی سەرو سەری ئێمەوە روبدەن (وەک ئەو پرۆسانەی ئالوگۆڕی هەواو گۆڕانەکانی سیستەمی ئاووهەوا دیاری ئەکەن)، یان رێک لەژێر پێماندا روبدەن (وەک ئەو پرۆسانەی دەبنە هۆی جوڵەو جێگۆڕکێی کیشوەرەکان). ئەو سنوردارێتیە شوێنو زەمەنیەی کە لەچوارچێوەیاندا کارئەکەین ، زروبەری جار بۆ پاساوهێنانەوەو هۆکانی هەموو ئەو شتانەی کار لەژیانمان ئەکەن نەگونجاوون. هەر لەبەرئەمە لەبینیی دوبارەو فرەیی روودانی روداوەکان —لانیکەم لەدنیای مادیدا— توشی سەرسوڕمان ئەبین.

دیاردەکان لەدنیای پەیوەنیدار بە مەسەلە مرۆییەکانەوە، هێندە لەیەک جیاواز نین. ئەوان هێزگەلێکن کە بەشێوەیەکی درێژخایەن لەکاردانو دەتوانن بە قووڵی کار لەسەر ژیانی ئێمە بکەن. ئاراستەو روداوەکانی خەڵکناسی، داهێنانە نوێکانی تەکنەلۆژیا، نمونە گۆڕاوەکانی دەزگا کۆمەڵایەتیو سیاسیەکان، گۆڕانو گۆرانکاری لە دۆخی ئاوو هەوادا، تەنانەت سوڕانی خۆپاراستن لەبەردەم نەخۆشیدا. لەگەڵ ئەمەشدا لەبەرئەوەی لە ئاستێکدا رووئەدەن کە هاوشێوەی روداوە رۆژانەیەکانن، لەبەرئەوە دەرئەنجامەکانیان تەنها لە رەوتێکی رابردوگەریانەو بەئاوڕدانەوە لە رابردوو دەرئەکەوێت. کارل مارکس کە شیکەرەوەی مەزنی هێز جێگۆڕکێکان بوو، سەردەمێک رایگەیاند: "مرۆڤەکان مێژووی خۆیان دروستئەکەن، بەڵام نەک بەو شێوەیەی کە ئارەزوی ئەکەن، مرۆڤەکان مێژوو لەو هەلومەرجو بارودۆخانەدا دروستناکەن کە خۆیان هەڵیانبژاردووە، بەڵکو راستەوخۆ لەو هەلومەرجو بارودۆخانەوە کە لە رابردوەوە وەریانگرتووەو پەیدایان کردووەو گواستویانەتەوە." فرناند برۆدێل کە یەکێکە لە بەرجەستەترین قوتابیانی مارک بلۆخ رایگەیاندبوو "ئەو کەسەی تەنها خەریکی لێکۆڵینەوەی رابردووی نزیکە، بەردەوام چاوەکانی لەسەر شەوقی ئەو شتانە رائەوەستێت کە یان خێرا تێئەپەڕن یان باقو بریقەوە ئەدرۆشێنەوە: لە گۆڕانو گۆڕانکاری لەپڕو ناکاو، هەراوهوریای زۆر، یان بەدەرکەوتنی دیار". بەڵام ئایا "تێگەیشتنو حاڵیبوون لەو خاڵە شتێکی زۆر گرنکو حەیاتی نیە کە ئەوەی مرۆڤ شایەتێتی دەرکەوتنی بزوتنەوەیەکی تازەیە، کۆتایهاتنی بزوتنەوەیەکی کۆن، دەنگدانەوەی رابردویەکی زۆر دوور، یان دیاردەیەک کە لەسەر یەک ریتم دوبارە ئەبێتەوە؟" تەنها لەرێگەی خوێندنەوەی روداوە درێژخایەنەکانەوە –روداوگەلێک کە بەتەواوی لە درێژی تەمەنی تاکێک

سەرتر ئەڕۆن-، دەکرێت لە ماناو چەمکی ئەم پرۆسانەو شێوەی کاریگەریان لەئێستاو ئایندە بگەین.

شێوازێکی سێهەم کە مێژوو لەرێگەیەوە ئەزمونە کەڵەکەبوەکان ئەگوێزێتەوە، ئەگەڕێتەوە بۆ ماهیەتی روداوو، ئەگەری رووداو. چونکە سەرەڕای بوونی هێزە جێگۆڕکیەکان، مێژوو تەنها رەوتێکی دەرئەنجامی کاریگەریەکانی ئەم هێزانە نیە، لەمێژوودا بەر ئەو روداوو بەسەرهاتە ناکاوانە -دیارە قابیلی پێشبینی نەکردنیش- ئەکەوێن، هوشیاربوونیش بە بوونی ئەم روداوانە ئەو خەیاڵە راستئەکاتەوە کە تەنها یەک رێگە بۆ چارەسەر هەیە ئەوەش کە شتەکان تەنها بەو شێوەیەی رویانداوە، ئەتوانن روبدەن. هیچ پێکهاتەیەکی هێزە جێگۆڕکێکان ناتوانێت پاساو هۆکار بۆ ئەو راستیە بهێنێتەوە کە لێخوڕی ئۆتۆمبیلی ئارشۆدۆک فرانسیس فردیناند، لە مێژووی ٢٨ی تەمموزی ١٩١٤ لە سارایڤۆ بە پێچکردنەوەی هەڵە لە شەقامەکەدا، بووە هۆی ئەوەی ئارشۆدک بکەوێتە بەردەستی بکوژە نائومێدەکەی کە کەمێک پێشتر هەلی تیرۆرکردنی لەدەستدابوو، دوا بەدوای ئەوەش زنجیرەیەک روداو رویدا کە دواتر بووە هۆی رودانی جەنگی جیهانی یەکەم. یان بە دەربڕینی ئارتۆر شلزینگەر تەنانەت وتەکانی بەرجەستەترین غەیبگۆی برهمایی لە ساڵی ١٩٤٠ کە گوتبووی سێ سەرکۆماری داهاتوی ئەمەریکا بریتی ئەبن لەمانە: "سیناتۆرێکی گومناوی ئەنجومەنی یاسادانان لە ویلایەتی میسوری...ئەفسەرێکی دوهەمی نەناسراو لە لەشکری ویلایەتە یەکگرتوەکان...گەنجێک کە هێشتا خوێندزانی کۆلێجە"، هیچ پاساو هۆیەکی لۆژیکی نیە.

کێشەی سەرەکی تیورەسازان ئەوەیە نازانن چۆن هەڵسوکەوت لەگەڵ مەسەلەی روداو یان ئەگەری روداودا بکەن، بەوردی لەبەرئەوەی ئەم مەسەلەیە بەدەگمەن لەگەڵ شیکردنەوە گەورەکاندا دێتەوە. هەرگیز ناتوانرێت بزانرێت روداو یان بەسەرهاتێک یان روداوێکی ناکاو، یان یەکگرتنەوەو هاوکاتی دوو روداوی تەواو بێ پەیوەندی، چ کاتێک دەرئەنجامی چاوەڕواننەکراو دروستئەکات، بەڵام مێژوونوسان ئەزانن ژیان بەو شێوەیەیە. ئێمە لەرێگەی زنجیرەیەک ئەگەرو روداو کە قابیلی رودانن کە هەنوکە جێگیر، بێجوڵەو قابیلی سود لێوەرگرتن نین، بە زەمەنی ئێستا گەیشتوین، بەڵام ئەمە تاکە رێگەیەک نیە کە ئێمە توانیومانە لەرێگەیانەوە بە ئێستا بگەین (گەرچی ئەم ئێستایە رەنگ بوو ئێستایەکی تەواو جیاواز بێت، ئێمەش رەنگ بوو تەواو جیاواز بوینایە). بونی ئەگەرەکانو ئەو روداوانەی ئەشیا رویانبدایە لە زەمەندا، هەمان ئەو شتەیە ئێستا لە ئایندەو رابردوو جیا ئەکاتەوە. کەسێکیش کە ئەم راستیە لەبەرچاو ناگرێت -کەسێک کە هەوڵئەدات لە دەرەوەی مێژووو بێ رەچاوکردنی، تەنها خەریکی نوسینی هەڵەکانو هەلومەرجەکانی دەوروبەرو پێگەکان بێت-، نەک هەر ئەبێتە هۆی تێکەڵکردنو شێوانی ئەو بابەتە، بەڵکو ئەو کەسانەش کە ئەیانەوێت شتێکی لێوە فێربن، لەبەرامبەر یەکێک لە هەڵوێستە سەرەکیەکانی ژیانیاندا لە هەلومەرجێکی زۆر خراپدا دائەنێت و هەموو جۆرە ئامادەییەکی پێویستیان بۆ ئەم کارە لێوەرئەگرێت.

دواجار مێژوو بە پیشاندانی شێوەی تێکەڵبوون، یەکگرتنو هاوکاتی رەفتارو کرداری مرۆڤەکان، هێزە جێگۆڕکێکانو روداوان یان ئەگەری روداانیان بەیەکەوە، ئەبێتە هۆی گواستنەوەی ئەزمونەکان. وەک مارکس بە وردی رایگەیاند (پەیڕەوەکانی مارکس هەمیشە بەدوای نمونەکەی ئەودا نەچوون)، تاکەکان مێژووی خۆیان دروستئەکەن. ژیانی ئەوان بەتەواوی لەلایەن هێزە جێگۆڕکێکانەوە، یان

بەهۆی هەلومەرجو دۆخە ناکاوەکانەوەی دیاری ناکرێت. لەبەرئەوە تێگەیشتن لەو خاڵەی کرداری مرۆیی لەکوێدا ئەتوانێت کاریگەر بێتو لە کوێ ناتوانێت، بە جیاکاری لەنێوان ئەوەی مرۆڤ ئەتوانێت بیگۆڕێتو ئەوەی دەبێت قەبوڵیبکات، خاڵێکی یەکجار پێویستە. ناچاریو هەڵبژاردن (جەبرو ئیختیار) لە ناوەڕۆکە یەکجار کۆنەکانن لە مێژوودا. خۆ ئەو راستیەش کە مێژوونوسان بەدەگمەن ناکۆکیەکانی نێوان خۆیان چاکئەکەن، ئەم لقە ئەکات بە واقعیترین رێنمایکەر کە لەبەردەستماندایە. گەرچی وەک هەمیشە زامنکەری شتێک نیە، بەتایبەتی کاتێک ئەبێت لەنێوان هەنگاونان بۆ کردارو وازهێنان لە هەنگاونان بۆ کردار، دەست بە هەڵبژاردن بکەین.

لەم روانگەیەوە وتوێژەکانی سەبارەت بە "رێژەگەری"و "بابەتگەری" کە بەسەر زۆرێک لە بەڵگاندنەکانی لەبارەی مێژوەوە هەیە بالادەستن، بێئەندازە نابەجێ دەرئەکەون. لەو روەوە کە هەموومان بابەتگەرین —یان ئەبێن ببین– کاتێک بەپێی فاکتە مێژووییەکان لەئارادایە، تارادەیەک ئەتوانین هەڵیانسەنگێنین. ئێمە بەدەگمەن لەبارەی زەمەنی روداوی روداوە گەورەکانەوە، یان لەبارەی ژمارەی ساڵەکانی ژیانی تاکە گەورەکانەوە، جیاوازی بیروبۆچونمان هەیە. ئەبێت قەبوڵیبکەین کە تاعون یان مەرگی رەش نزیک یەک لەسەر سێی سەرژمێری ئەوروپای سەدەی چواردەهەمی لەناوبرد، یان ئەو خاڵەی کە ئاو و هەوا بەدرێژای سەدەی شانزەهەم تا هەژدەهەم چەندانجار ساردتر لە ئەمڕۆ بوو، شۆڕشێکی پیشەسازی مەزن رویدا. ئەمڕۆ رۆیشتن لە شوێنێکەوە بۆ شوێنێکی تر خێراتر لە رابردوو روئەدات، دواجار ئەوەی کە چەکداری سەربازی کارەساتو وێرانیەکی چەندانجار گەورەتر لەرابردوو بەرهەمدێنێت. هەموو ئەمانە بەهێزی جێگۆڕکێو دیارە زەمەنیو مێژووییەکان ئەژمێرێن. ئەمانە شتگەلێکن کە ئەتوانین بەپێی ئەو پێوەرانەی بەگشتی هەموو قەبوڵمانە، هەڵیانسەنگێنین.

بەڵام کاتێک شتە تایبەتیو وردەکانی مرۆڤەکان لەئاراداییە، هەموومان "رێژەگەرین"، دیارە ئەگەر لەگەڵ خۆماندا راستگۆ بین. هەر تاکێک بونەوەرێکی تایبەتو ناوازەیە، بەشێوەی جیاواز شوناس بۆخۆی دروستئەکات، بە نەیارێتی و راوەستان لە بەرامبەر پێشبینیە بان زەمەنیەکان، وەڵامی مەسەلەی روداو ئەداتەوە. هیچ پێوەرێکی گشتیو قابیلی قەبوڵکردن لەلایەن هەموانەوە بۆ هەڵسەنگاندنی کەسایەتی، سروشت، رەفتار، شەهامەت، ئازایەتی، یان ترسنۆکی یان تەنانەت هۆشو زیرەکی بوونی نیە. بلۆخ لەمبارەیەوە ئەنوسێت: "کارو کردارە مرۆییەکان دیاردەی زۆر ناسکو هەستیارن، بەشێوەیەک کە زۆرێک لە رەهەندەکانی، حسابە ماتماتیکە وردەکان تێک ئەدات. کاتێکیش حسابکردنی ماتماتک ئاسایانە مومکین نەبێت، لەم حاڵەتەدا ئەبێت یارمەتی لە دەربڕینو ئاماژە شاراوەکان وەربگرین. لەنێوان فاکتە مادیەکانو فاکتە مرۆییەکاندا هەرئەوەندە جیاوازی هەیە کە لەنێوان ئەرکی کەسێک کە بە درێل هەڵکەنن ئەکات، لەگەڵ ئەرکی دروستکەری ئامێرێکی مۆسیقی (دروستکردنی عود) هەیە. هەردوکیان سەروکاریان لەگەڵ وردەکاری تا ئاستی میلی متردا هەیە، بەڵام هەڵکەنن بە ئامرازێکی ورد ئەکات، لەکاتێکدا ئامرازی کار و رێنمایکەری دروستکەری عود هەستیاریەتی لەبەردەم دەنگو لەمسدا. هەڵکەنەر ناتوانێت سود لە شێوازە هەستیو ئەزمونیەکانی دروستکەری عود وەربگرێت، ئەمیش ناتوانێت سود لە شێوەکانی هەڵکەنەر وەربگرێت".

هەم ئەو کەسانەی سەروکاریان لەگەڵ دریلو ئامێرو ئامرازی وردی هەڵکەندندا هەیەو هەم دروستکەرانو لێدەرانی عود، هەرەیەکەیان بە نۆبەتی خۆیان جێگەیەکیان لە بەکارهێنانی مێژوودا هەیە . ئەگەر بتوانین سەرەڕای دانان بە دروستی هەریەکێکیان لەیەکیان جیابکەینەوە، لەم حاڵەتەدا لە چارەسەری کێشەی بێبەرهەمی نێوان بابەتگەرو رێژەگەرەکاندا پێشکەوتنێکی گەورەمان ئەبێت، هەروەها بەئاراستەی دۆزینەوەی زەمینەیەکی پایەدار و بنەمایەکی دڵنیا کە بەپێی ئەو زەمینەو بنەمایە سود لە رابردوو بۆ رونکردنەوەی ئێستا وەربگرین.

بەمشێوەیە چاوەڕوانیەکانی ئێمە لەمێژووی هاوچەرخ ئەوەیە کە دامێنی ئەزمونەکان، بواری گەڕانو روبەری لێکۆڵینەوەکان بەشێوەیەک پەرەپێبدات، کە ئێمە بتوانین باسکردنی ئێستاو پێشبینیکردنی ئایندەی بخەینە ناوەوە . چاوەڕوانی ئێمە ئەوەیە مێژووی هاوچەرخ لەڕێگەی گواستنەوەی ئەزمونەکانی کەسانی ترەوە لە ڕابردودا، لەکاتی روبەڕوبونەوەو دەستو پەنجە نەرمکردنیان لەگەڵ کێشەکانی وەک شوناس، جێگۆڕکێکان، گۆڕانو گۆڕانکاریەکان، روداوەکانو کرداری دولایەنەیان، ئەم پەیامە ترسناکە بە ئەنجام بگەیەنێت. چاوەڕوانیمان ئەوەیە مێژووی هاوچەرخ ئەم زانیاریانە بەشێوەیەکی وردو رونو شیکاری و بە سەیرکردنی کارەکانیانو سودە پراکتیکیەکانیان، ئامادە بکاتو بیخاتە بەردەستمان. دەبێ هەموو ئەم شتانە بەبێ سازشکردن یان رەچاوکردنی بەرژەوەندی پێشەیی یان لۆژیکی بەئەنجام بگەیەنرێت، دەبێت خۆی لە هەموو جۆرە زیادەڕەوی و لافلێدانێک بەدوور بگرێت، چونکە کاری هەموو مێژوونوسانو بەتایبەتی مێژوونوسانی هاوچەرخ، بەردەوام لەبەردەم پیاچونەوەو رەخنەگرتنو وردبونەوەدایە . ئەکرێت جوانترین دەربڕینی ئەم خاڵە لە وتەکانی بلۆخدا ببینین، کاتێک خۆی نەک وەک فەیلەسوفێک، بەڵکو وەک "پیشەوەرێک وەسفئەکرد کە بەردەوام حەزی ئەکرد لە ئەنجامدانی کاری رۆژانەی خۆیدا، وەک کرێکارێکی پسپۆر بێت کە ماوەیەکی زۆر سەروکاری لەگەڵ راستەهێڵو تەرازوکردندایە، بەبێ ئەوەی خۆی بە ماتماتیکزان بزانێت".

سەرچاوە:

فلسفه تاریخ

روش شناسی و تاریخ نگاری

ترجمه و تدوین: حسین علی نوزری –تهران، طرحی نو، ۱۳۷۹.